

سنگ نگاره‌ی کوه واشی

(تداوم سنت نگارگری ایران)

زرین تاج شیبانی

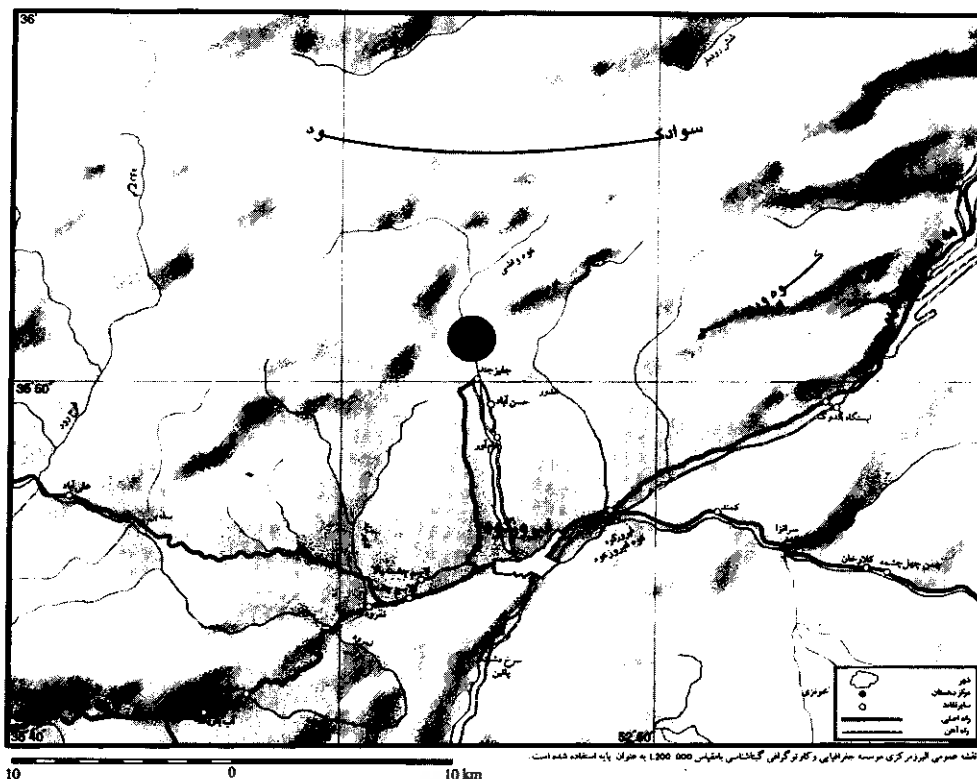
مقدمه :

بخش شمال شرقی و بخش غربی. در پایین شهر به دو رودخانه دیگر، یکی گورسفید که از چمن گورسفید می‌آید و دیگری رودخانه‌ای از چمن شورستان می‌آید، می‌پیوندد. بالاخره این آبها با رودخانه‌های نم رود و دلی چای در انتهای خاک فیروز کوه بهم پیوسته و پس از آبیاری اراضی طرفین خود به بلوک خوار می‌رود. چمنزارهای اطراف رودخانه مانند چمن ساواشی و چمن فیروزکوه و چمن گورسفید در درازای تاریخ از چراگاهها مناسب به شماره می‌آمده و غالباً شکارگاه شاهان و محل اطراق مواکب سلطنتی بوده است. دهکده جلیزچند با جاده‌ای آسفالت به طول ۱۲ کیلومتر به جاده اصلی می‌پیوندد. مردم روستا که درون دره گسترش یافته به زراعت و دامداری اشتغال دارند. بدلیل بیلاقی بودن منطقه و سرمای بیش از حد، باغداری کمتر به چشم می‌خورد و درختان آن منحصر به بید و سپیدار و برخی درختان میوه سردسیری، نظیر گردو و آلو و زردآلو است. کشت اصلی غلات و سیب زمینی است که به تناوب یکسال در زمین‌های مزروعی اطراف رودخانه کشت می‌شوند. جا به جا در بدنه‌های حاشیه‌ی دره زاغه‌های محل نگهداری دام است که درون صخره حفر شده‌اند.

سنگ نگاره‌ی فتحعلیشاه در تنگ واشی فیروزکوه از این نظر مورد توجه قرار گرفته است که به نظر می‌آید افزون بر جایگاه ارزشمند آن در بررسی‌های تاریخ سیاسی - اجتماعی این دوره، به گونه‌ای شگفت‌آور از دیدگاه بررسی‌های تاریخ هنر از اهمیتی ویژه برخوردار است که در اینجا این بعد آن بیشتر مورد توجه است.

بستر طبیعی - تاریخی نقش

سمت شمال راه اصلی تهران به فیروزکوه حدود چهار کیلومتر مانده به شهر، درون دره‌ای پریچ و تاب، رودخانه ساواشی جریان دارد، که از کوه‌های سواد کوه سرچشمه گرفته و پس از مشروب نمودن چمنزارهای حاشیه رودخانه و دهکده‌ای سرسبز به نام جلیزچند سرانجام به سمت فیروزکوه جریان می‌یابد. پس از گذشتن از چمن فیروزکوه، همین که به تنگه فیروزکوه رسید به دو قسمت می‌شود: قسمتی از کناره‌ی شرقی روان می‌گردد و شهر را سه بخش می‌نماید، بخش شمالی،

صخره‌های بالایی آن را در برابر ریزش‌های جوی حفاظت می‌نماید. از سوی دیگر فاصله‌ی اندک صخره‌های طرفین تنگه که ناشی از همین پیش‌آمدگی است موجب می‌شود که جز یکی دو ساعت میانی روز از تابش شدید نور خورشید نیز در امان باشد. (تصویر-۲).

قدمت و اهمیت منطقه را که مرهون موقعیت و شرایط طبیعی آن است، در جغرافیای تاریخی آن می‌توان جستجو نمود. نخست اینکه منطقه فیروزکوه یکی از مهم‌ترین دروازه‌های ارتباطی بین دامنه‌های شمالی و جنوبی البرز است و به نظر می‌رسد تا قبل از حفر تونل‌ها و احداث راه فعلی در اوایل قرن حاضر، تنگ واشی اهمیت خود را دارا بوده است، این خط سیر در سفری که ناصرالدین شاه قبل از ۱۳۰۰ ه. ق. به خراسان داشته بوسیله اعتمادالسلطنه این گونه تشریح شده است. "یک فرسخ بعد از مزرعه سیدآباد به چمن فیروزکوه می‌رسند. در نزدیکی خط چمن راهی بطرف شمال از جاده جدا می‌شود و از این راه به تنگ‌واشی و سواد کوه می‌روند." (مطلع الشمس ج ۱/ ص ۲۴)

دره هر چه به سمت شمال پیش می‌رود تنگ تر و برجستگی‌های اطراف آن رفیع تر می‌شود به شکلی که سرانجام به پهنای حدود ۴ تا ۷ متر محدود می‌شود که مجرای رود ساواشی است. دو طرف تنگ را کوه‌های عظیم آهکی و گچی به ارتفاع تقریبی یکصد متر مانند دیواری فرا گرفته است. (تصویر-۱)

فاصله دهکده تا محل تنگ حدود شش کیلومتر است که حالا تا جایی که ممکن بوده، نزدیک به یک کیلومتر مانده به دهانه‌ی تنگ، جاده‌ای خاکی برای آمد و شد تراکتور کشاورزان کشیده شده است.

برای وارد شدن به داخل تنگ راهی جز به آب زدن نیست، (تصویر-۲). و همین طور بیشتر فاصله حدود ۱۵۰ متری تا محل سنگ نگاره نیز باید درون آب سرد رودخانه طی شود. حدود ۲۰۰ متر بعد از نقش در امتداد مسیر رودخانه خروجی تنگه است که پشت آن چمن معروف واشی گسترده است.

افزون بر آنچه درباره‌ی موقعیت طبیعی تنگه گفته شد گزینش محل اجرای سنگ نگاره درون تنگه نیز قابل توجه است. این مکان به گونه‌ای انتخاب شده که پیش‌آمدگی

تصویر ۱

تصویر ۲

دیگر اینکه به واسطه‌ی ویژگی‌های استحکامات طبیعی از گذشته‌های دور از استحکاماتی به شمار می‌آمده که در شرایط دشوار حکمرانان ناحیه به آن پناه برده و چون داخل تنگه‌ی فیروزکوه می‌شدند خود را محروس و در حصن حصین می‌دیده‌اند (گنج دانش/۷۱۰) (۱). شرح آن به عنوان قلعه‌ای معتبر و حصین بطور پیوسته دست کم از سده هفتم هجری به بعد در منابع تاریخی و جغرافیای تاریخی آمده است. (۲)

در نهایت اینکه این منطقه از شکارگاه‌های جذاب و ممتاز و همواره مورد توجه سلاطینی بوده که در آنجا اردو زده‌اند و دست کم از دوره ایلخانان به بعد مدارک تاریخی آن در دست است. (۳) همین روند در دوره‌ی قاجاریه نیز تداوم داشته و شاهان قاجار توجه ویژه‌ای به این شکارگاه داشته‌اند و به ویژه فتحعلیشاه پس از هر لشکرکشی مدتی در آنجا اردو زده و به استراحت می‌پرداخته است. (روضه الصفا/ج ۹-ص ۵۱۸ -)

صرف‌نظر از آنچه که در باب عوامل حضور سلاطین در این منطقه ذکر شده بی‌شک مهم‌ترین عاملی که می‌توانسته در شکل‌گیری سنگ‌نگاره‌ی تنگ‌واشی اثر گذار باشد،

انگیزه‌های شخصی فتحعلیشاه بوده است. وی را پادشاهی علاقمند به مطالعه معرفی نموده‌اند که بیشتر وقت خود را صرف مطالعه‌ی کتابهای تاریخی می‌کرده و طبع شعر نیز داشته است. (گاسپار دورویل/۱۶۰). افزون بر آن فتحعلیشاه قبل از رسیدن به سلطنت بالقب "باباخان" حاکم فارس بوده است و دور از ذهن نیست که با مشاهده‌ی آثار شاهان گذشته‌ی ایران در تخت جمشید و نقش رستم و سایر حجاریهای فارس تحت تأثیر آنها قرار گرفته باشد و پس از رسیدن به قدرت اندیشه و خواست خود را جامعه عمل پوشانده و دستور می‌دهد تا در مکانهای متعدد و به شیوه‌های گوناگون صورتش را به نقش در آورند (۴).

به نظر می‌رسد برای وی که قصد تقلید از شاهان ایران باستان را داشته صخره‌ها مطلوب‌ترین زمینه بوده است. چنین نقش‌هایی صرف‌نظر از سنگ‌نگاره تنگ‌واشی در حجاریهای کوه چشمه‌علی و کوه سرسره درری، حاشیه‌ی غار بزرگ طاق بستان در کرمانشاه، کوه غرب دروازه قرآن شیراز و پل آبگینه کازرون را می‌توان نام برد. (۵) که در اجرای آنها گاه به نقش‌های پیشین آسیب رسانده‌اند، از شمار آن نقش کوه سرسره که بر روی نقش هرمز ساسانی حجاری شده

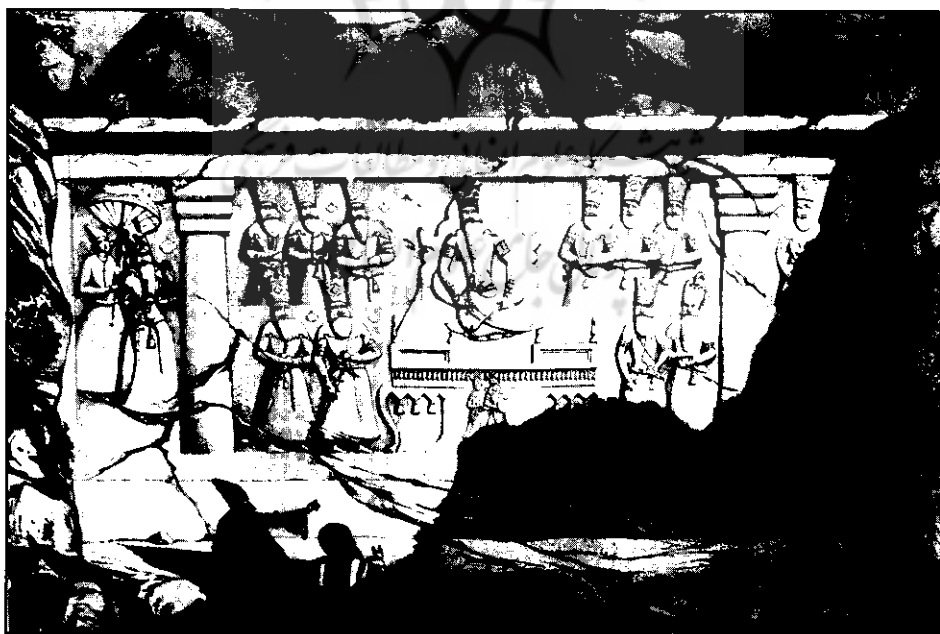
است و یا عصای سلطنتی در دست دارد. و تصویر فتحعلیشاه را همه جا از ریش بلند، تاج کیانی و کمر بند وی می‌توان تشخیص داد. (تصویر-۳-۴-۵).

است. موضوع نقش‌ها بیشتر صحنه پر تخت نشستن شاه، جنگ تن به تن با رقیب، نقش خاندان شاهی و یا صحنه شکار است.

این تصاویر شاه را با جواهرات فراوان نشان می‌دهد که اغلب به اسلحه‌های مختلف مانند کمان، شمشیر و خنجر مسلح

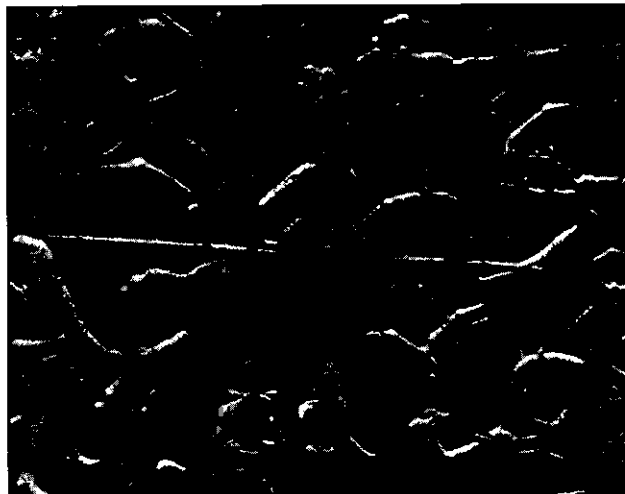

تصویر ۳- نقش برجسته کوه سرسره

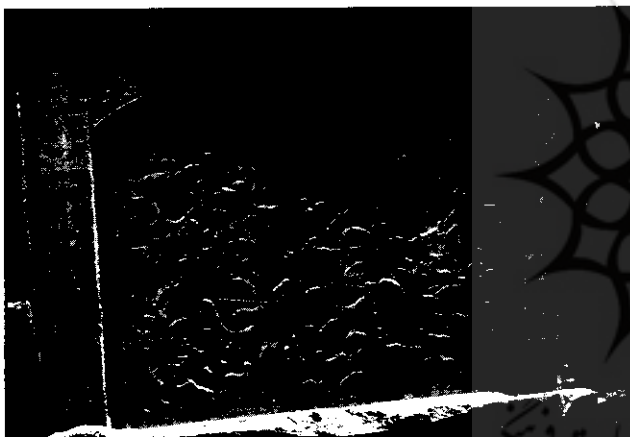
تصویر ۴- نقش برجسته چشمه علی

دوگانه؛ و نیز بدنه قاب اول با طرحهای بازوبندی قاب بندی شده و ابیات اشعاری که در مدح شاه سروده شده درون آنها حک شده است. روی نوشته‌ها در اصل پوششی از رنگ سیاه داشته که نشانه‌هایی از آن برجای مانده است. لچکی‌های دو سمت قاب اصلی مزین به نقش دو فرشته است که آهویی در آغوش؛ و شاخه‌های گل و گیاه در دست دارد. (تصویر-۹-۱۰). در حاشیه‌ی پایین نقش نوشته‌ای در چهار سطر به درازای تمامی نقش درباره حدود و ثغور کشور، شرح اقدامات شاه در سرکوب شورش‌ها، خزانه‌ی شاهی و نیز الطاف و مواهب شاهانه، عمرانی و آبادی سراسر کشور و حتی روابط با دولت‌های خارجی حجاری شده است. (تصویر-۶-۷).

تصویر ۵ - نقش فتحعلیشاه در مرکز نقش برجسته تنگ واشی

حجاری تنگ واشی با توجه به موقعیت قرارگیری و پرداختن به صحنه‌ی شکار که موضوع مورد علاقه شدید پادشاهان و شاهزادگان قاجار بوده است؛ و نیز شرح وقایع، با ذکر القاب شاه حدود قلمرو شاهنشاهی اوضاع و احوال کشور و خزانه‌ی شاهی در کتیبه به نظر می‌رسد تحت تأثیر و الهام گرفته از کتیبه‌ی داریوش در بیستون و نیز صحنه‌های شکار طاق بستان است. (تصویر-۶).

توصیف سنگ نگاره‌ی تنگ واشی

تصویر ۶ - تنگ واشی

موضوع سنگ نگاره، نمایشی از صحنه‌ی شکار است. که فتحعلیشاه "به همراه عباس میرزا" نایب السلطنه و عده‌ای از شاهزادگان در حال شکار به تصویر در آمده اند. نقش فتحعلیشاه و در وسط قرار داده شده که بر اسبی بزرگتر و مجلل تر از اسبهای دیگر سوار است و با نیزه مشغول شکار گوزنی بزرگتر از سایر گوزنهای صحنه است. (تصویر-۱۱). اطراف او هفده شاهزاده سوار بر اسب هستند که به نسبت

نقش بر روی بدنه‌ی سنگی صخره‌ای که دیواره‌ی جنوبی تنگه را می‌سازد ایجاد و همانند بسیاری از نقش‌های این دوره درون قابی محدود شده است. (۵) هشت متر درازا و نزدیک به شش متر بلندای نقش است و لبه پایینی آن حدود ۱۷۰ سانتی متر بالاتر از سطح کناره‌ی رودخانه است. قابسازی پیرامون نقش در سطوح متفاوت انجام یافته است. قاب اصلی حاشیه‌ی پهنی است در دو طرف نقش که سمت بالای آن مزین به یک قوس کلیل است. قاب دوم در سطحی پایین تر نسبت به قاب اصلی و باریک تر از آن، باز هم سه سمت نقش را دور می‌زند. (تصویر-۷-۸). تمامی سطح قاب‌های

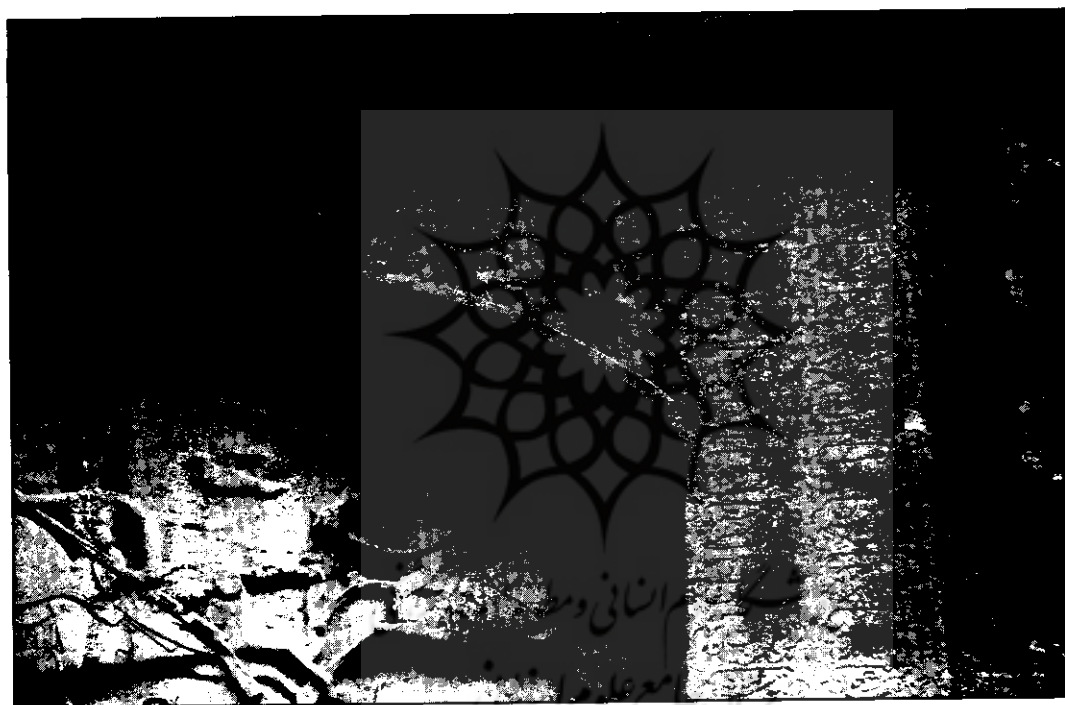
تصویر ۸

تصویر ۷

تصویر ۹

تصویر ۱۰

نقش شکارگاه بسیار فشرده‌ای را نشان می‌دهد، سعی شده است تا حیوانات گوناگون از باز شکاری، مرغابی و کبوتر تا سگ تازی، گوزن و آهو و کل به تناسب در نقاط مختلف حجاری جای گیرند. بستر نقش ساده است و در اساس هیچگونه قصدی برای نمایاندن فضای طبیعی شکارگاه با برجستگی‌ها، بوته زارها و درختان در میان نبوده است.

فاصله شان با شاه بزرگتر و کوچکتر و همه در حال شکار نقش شده اند، در پایین نقش شش نفر پیاده حجاری شده‌اند که عموماً سمت نواب یا سردار را دارند. در کنار هر یک از شاهزادگان و افراد نام وی در قابی نقش بسته است. (تصویر-۱۱).

تصویر ۱۱ - تصویر نقش برجسته تنگ واشی (قاب خارجی حذف شده است).

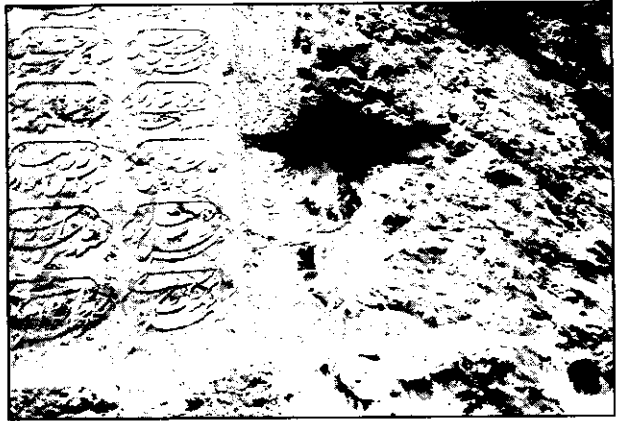

تصویر ۱۲ - قسمتی از نقش برجسته تنگ واشی

در مورد سال ایجاد اثر و نام بانی و حجار و نقاش این نقش برجسته در دو قاب کوچک در دو سوی حجاری چنین آمده است:

سمت راست: "به سر کاری عالیجاه عبدالله خان حاکم محال فیروزکوه و طراحی آقا عبدالله نقاش باشی و معمار باشی" (۱۰) (تصویر-۱۳).

افرادی که در شکارگاه حضور دارند به دو دسته پیاده و سواره تقسیم می‌شوند، پیاده‌ها که باید از سربازان و خدمه‌ی شکارگاه باشند برخی به اسلحه‌ی گرم مسلح هستند. سواره‌ها به سلاحهای گوناگون از تفنگ و نیزه گرفته تا تیر و کمان و خنجر و نیزه مجهز هستند. نحوه پراکنده ساختن سواران و پیاده‌ها به گونه‌ای است که گویی قصد محاصره کردن حیواناتی را دارند که در داخل شکارگاه در حال فرار هستند. مرکز تابلو نقش فتحعلیشاه است، تصویر شاه با ریش بلند و کمربند و تاجی که به تاج کیانی معروف است قابل تشخیص است. سواران عموماً چکمه به پا دارند و دازای بازویندهایی بوده‌اند و نیز ملبس به دامن‌های مخصوص هستند. چهره‌ها در مواردی از روبرو به ندرت از نیمرخ و غالباً ۲/۳ رخ نمایش داده شده‌اند. صورت‌ها مربع همراه با ریش است تنها جوانترها و بعضی از خدمه صورتی صاف و باریک دارند. و هر پیکری از نظر نمایاندن وضع چهره شخصیتی خاص دارد و با دقت در ریزکاریها کار شده‌اند به نحوی که حتی تزیینات روی دکمه لباس‌ها نشان داده شده است. (تصویر-۱۲).

تصویر ۱۳ - کتیبه سمت راست

تصویر ۱۴ - کتیبه سمت چپ

* ارائه‌ی ماهرانه و دقیق حالت‌ها چه از انسان‌ها و چه در مورد حیوانات جالب توجه است.

* به استثنای شخصیت اصلی تصویر هیچ یک از عناصر بکار رفته در ترکیب بندی مهم تر از دیگری به کار گرفته نشده است.

* از دیگر ویژگی‌های این نقش رعایت فاصله‌ها و تعیین مقیاس و نسبت‌های معقول است و ارتباط نقش‌ها هم از نظر احساسی و هم از نظر فضایی بسیار دقیق است.

* پرهیز از ارائه جزئیات و ریزه کاریهای زمینه به ویژه در زمینه نشان دادن فضای طبیعی محل شکارگاه.

* نقش بندی صحنه با حرکات آزاد و ارائه ریتم ضمنی با پر نمودن تمامی صحنه و قرار دادن حیوانات در فضاهای خالی و شکل‌هایی که بر هم منطبق شده و هم دیگر را قطع نموده اند، با فعل و انفعال خطوط افقی و مورب،

* ترکیب بسیار ماهرانه‌ی نقش‌ها، حرکات از جوانب به مرکز نقش هدایت شده اند، در این حرکت‌ها خط زنده نیزه و تفنگهایی است که در دست سواران است و همینطور دستان باز شده که همه به یک جهت است. از نکات بسیار جالب توجه قرار دادن پیکرها به ویژه سواران است، که به طرز

سمت چپ: "و حجاری و نقاری نادرالعصری استاد قاسم ولد استاد غلامعلی حجار باشی سمت اتمام یافت سنه ۱۲۳۳" (تصویر-۱۴).

تشریح ویژگی‌های سنگ نگاره‌ی تنگ واشی

* در پرداخت این نقش گرچه هنرمند به شیوه‌ی نقاشی و طراحی کهن ایران به خصوص نحوه منظره پردازی در مینیاتور وفادار است شاهد نوعی گرایش به عرضه کردن امر "پرسکتیو" هستیم، وفاداری به سبک مینیاتور ایرانی به ویژه در نمایش اسب‌ها و سایر جانوران و سوارکاران جلوه گراست ولی در این جا به نظر می‌رسد هنرمند حیوانات و انسان‌ها، در صف جلو و انتها، همه را به یک اندازه نقش نساخته است. (تصویر-۱۵).

* ویژگی مهم دیگر این نقش مفهوم بودن حرکات و اشارات در آن است. از نظر جنبش و حرکت صحنه‌ای پر از جنبش و جوش و خروش، جهت‌های مخالف در حرکت حیوانات و سواران به گونه ایست که حس حرکت را در صحنه بیشتر نمودار می‌سازد. در مجموع نقش شکارگاه فتحعلیشاه با تجسم حرکت تحرک و زنده بودن و به تصویر کشیدن حیوانات در حال فعالیت و نمایاندن انواع حرکت هایشان نمایانگر یک نقش پردازی زیبا و شاد و چشم گیر است. (تصویر-۱۵).

تصویر ۱۵

می‌دانستند و شگفت‌آور نیست این امر بر اصول و دیدگاههای زیبایی‌شناسی آنها اثرات زیادی بر جای گذاشته باشد و در نگارگری راه آنان را ادامه داده و به سفارش موضوعات مشابهی پرداخته باشند.

هجوم بازدیدکنندگان اروپایی از دربار اصفهان از اوایل سده یازدهم، باعث افزایش جریانی استوار و یکنواخت در ارتباط با معرفی سبک‌های هنری اروپایی به جامعه ایرانی شد. (۱۱) گرچه هنرمندان صاحب سبکی همچون رضا عباسی در صدد اقتباس از تکنیک‌های اروپایی در ارتباط با سایه پردازی و پرسپکتیو بر نیامدند، اما برای بعضی از پیروان وی هنر اروپایی وسوسه انگیز و جذاب جلوه کرد؛ و معرفی آن سرانجام باعث تغییر جهت نقاشی ایران گردید (کنبای/۱۰۳-۱۰۰).

از سوی دیگر زوال خاندان صفوی را با افول هنر نگارگری سستی ایران همراه می‌دانند زیرا نه مهاجمین افغان و نه سلسله‌های کوتاه مدت پس از آن و نیز قاجارها هیچکدام نتوانستند آن را زنده کنند و در قرن سیزدهم نیز با معرفی

ماهرانه و جسورانه منظم شده‌اند. برای مثال آنهایی که در بالاترین سطح قرار گرفته‌اند، نحوه قرار گیری اسب و سوار و جهت نیزه آنها به نحوی است که به نظر می‌رسد به سمت پایین و مرکز نقش در حال حرکت هستند. در حالی که سواران بخش میانی از جمله اسبی که شاه بر آن سوار است و گوزن در حال شکار شدن و نیزه خطی افقی تشکیل داده‌اند که عرض نقش را طی می‌کند.

* آخرین نکته‌ی قابل اشاره کار ممتاز نقش برجسته از نظر تراش و حجاری است.

تفسیر سنگ نگاره‌ی تنگ واشی

آثاری همانند دیوار نگاره‌ی تنگ واشی را از نمونه آثاری می‌توان به شمار آورد که بار سنت نگارگری دیرپای ایران را بر دوش کشیده و آن را به زمان حاضر پیوند می‌دهند. بزرگان ایل قاجار حمایت‌های بسیاری از صفویان نموده بودند و بنابراین به نوعی خود را جانشین برحق و قانونی آنان

تصویر ۱۶ - قسمتی از نقش برجسته تنگ واشی

* نمایش چهره‌ها در بیشتر موارد بطور سه ربع که امتداد یک خط حدود چهره را از یک بناگوش تا حدقه‌ی چشم مقابل ترسیم می‌کند.

* علاقه به کشیدن جامه و پوشاندن لباس فاخر بر تن شخصیت‌ها

* چهره‌ها جملگی از سنین طلایی جوانی برخوردارند.

* پیکره‌ی شخصیت اصلی موقعیتی نسبتاً مرکزی دارد و شخصیت‌های ثانوی به شکلی منحنی در اطراف او قرار گرفته اند.

* ترکیب بندی ضمنی

* جاسازی حیوانات در فضاهاى خالی به دست آمده.

* نشأت گرفتن از نقوش مینیاتور و یا وابستگی به موضوع آنها نظیر، صحنه‌های جنگ، شکارگاه و صحنه‌های شکار و مبارزه و با شیر.

* نشانه‌های بسیاری از تأثیرگذاری این سبک بر هنرمندان قاجاری وجود دارد که نمونه‌هایی از آن حسب موضوع مقایسه می‌شود.

صنعت چاپ و از بین رفتن موضوع مصورسازی نسخه‌های خطی، نقاشی سنتی به بوته فراموش سپرده می‌شود. (بازل گری/۱۳۶۹/۱۵۱)

با اینهمه برخی از بهترین نقاشان دوره قاجار به کارهایی با تکنیک لاک‌ی علاقه نشان می‌دهند و برخی دیگر با مواد اروپایی نظیر رنگ روغن سبک‌های سنتی را اجرا نموده‌اند و شماری هم به بومهایی نظیر دیوار کاخها و بدنه‌ی صخره‌ها روی آورده‌اند که استمرار و مداومت در کاربرد سبک نقاشی اواخر دوره صفویان به ویژه مکتب اصفهان (۱۲) در این گونه آثار دوره‌ی قاجاریه قابل مشاهده است. رعایت اصول و قوانین سبکی و نیز گزینش موضوعات در پاره‌ای از نقاشی‌های این دوره در حدی است که این فرضیه را به ذهن متبادر می‌سازد که از یک تصویر قدیمی تر الگوبرداری شده‌اند.

پاره‌ای از ویژگی‌های این سبک که در دوره‌ی قاجار نیز رعایت شده چنین است.

* نشان دادن اسب از پهلو که عمدتاً اسبان نیرومند هستند.

گروه اول:

* نقش بهرام گور در حال شکار اژدها اثر محمدزمان از کتاب
خمسه نظامی. صفویان/اصفهان.

این مینیاتور امضا شده و تاریخ آن، ۱۰۸۶ است. ظاهراً تصویر خود شاه طهماسب است که به جای بهرام گور با اژدها جنگ می‌کند. این نقاشی همانند دو تابلوی دیگر خمسه نظامی و دو مینیاتور شاهنامه که همه آنها طی همین سالها بوسیله او نقاشی شده حالت حماسی داشته و در فضای اروپایی بوده و دارای سایه نیز می‌باشد. پیکرها وضع ایستاده و حرکات ایرانی دارند ولی زمینه تابلو را منظره‌ای تشکیل داده که اروپایی است. (تصویر-۱۷).

* نقش شاهزاده در حال حمله به اژدها سده‌ی سیزدهم، کار
محمدصادق. (تصویر-۱۸)

* دو نقش مربوط به شاهزاده سوار بر اسب در حال کشتن
شیر، دوره محمدشاه قاجار. (تصویر ۱۹-۲۰).

* نقش شاه عباس در حال شکار شیر، اواخر سده‌ی سیزدهم.
(تصویر-۲۱).

* نقش برجسته کوه سرسره فتحعلیشاه در حال شکار
شیر. (تصویر-۲۲).

گروه دوم

* نقش "توزیع هدیه‌های سال نو توسط شاه سلطان حسین)
(۱۴) " امضا شده توسط محمدعلی پسر محمدزمان، صفویان،
اصفهان، ۱۱۳۴ (تصویر-۲۳).

* نقش برجسته فتحعلیشاه در چشمه علی ری (تصویر-۲۴).

گروه سوم:

* صحنه شکار شاهانه، شکارچیان را با تیر و کمان و شمشیر،
بازهای شکاری و اسلحه‌های گرم ترسیم کرده است. (تصویر-
۲۵-۲۷).

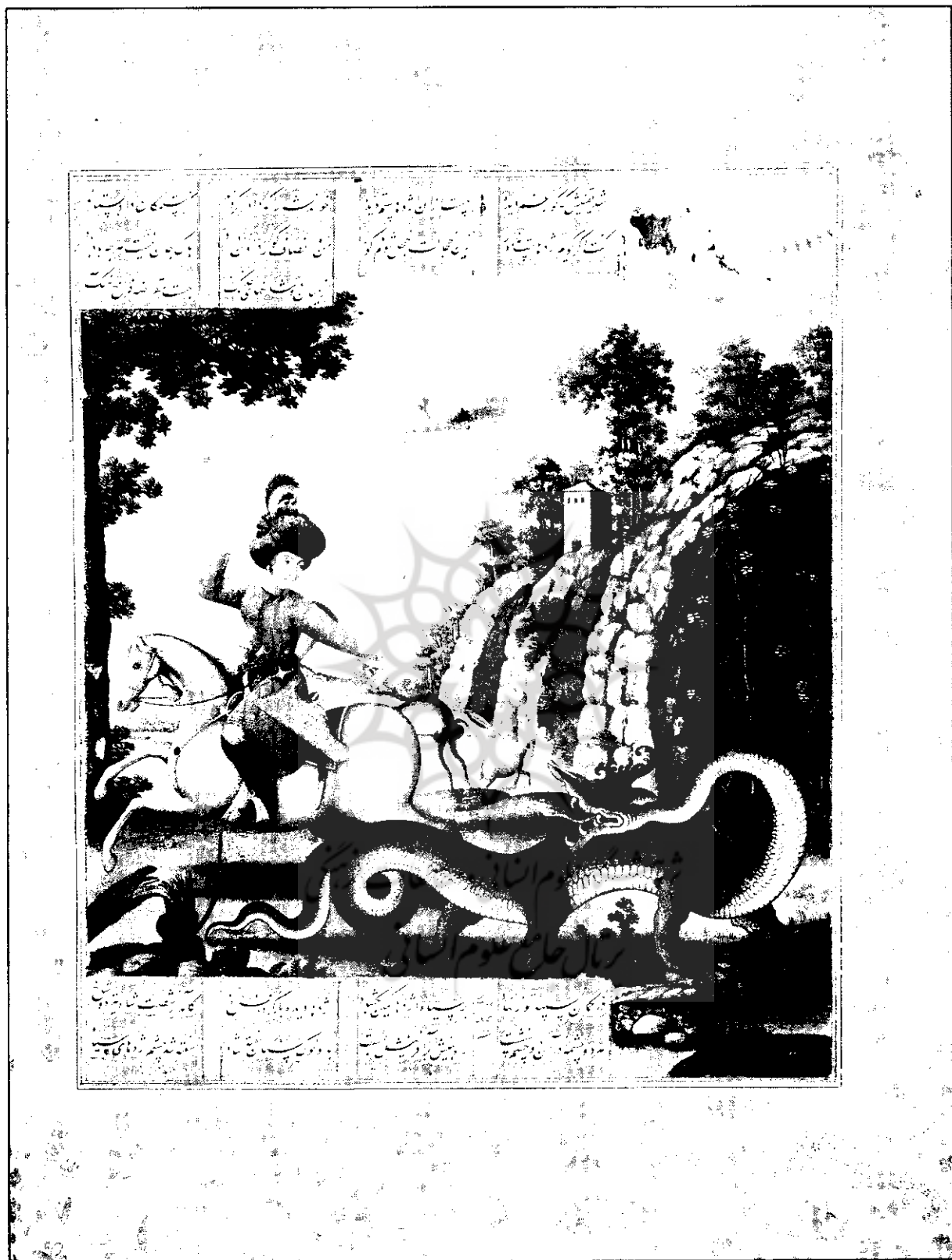
روی چرم، صفویه، تبریز

* صحنه شکار، ظفرنامه شرف الدین علی یزدی، صفوی،
تبریز. (تصویر-۲۶).

* نقش فتحعلی شاه قاجار در حال شکار

لاک بر روی کاغذ مقوایی، قرن سیزدهم (تصویر-۲۸-۲۹).

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

تصویر ۱۷ - نقش بهرام گور در حال شکار - اثر محمد زمان از کتاب خمسه نظامی.

تصویر ۱۸ - شاهزاده در حال حمله به اژدها - قرن سیزدهم هـ. ق - کار محمد صادق

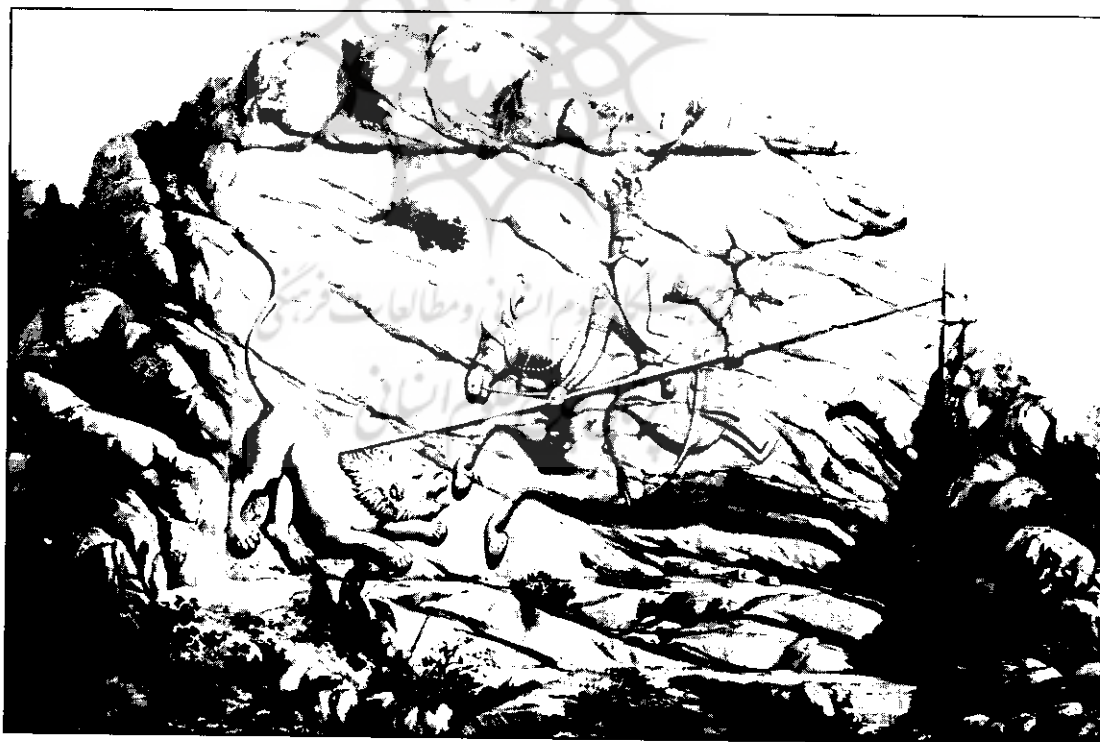
تصویر ۲۰ - شاهزاده در حال شکار شیر دوره محمد شاه قاجار

تصویر ۱۹ - شاهزاده در حال شکار شیر دوره محمد شاه قاجار

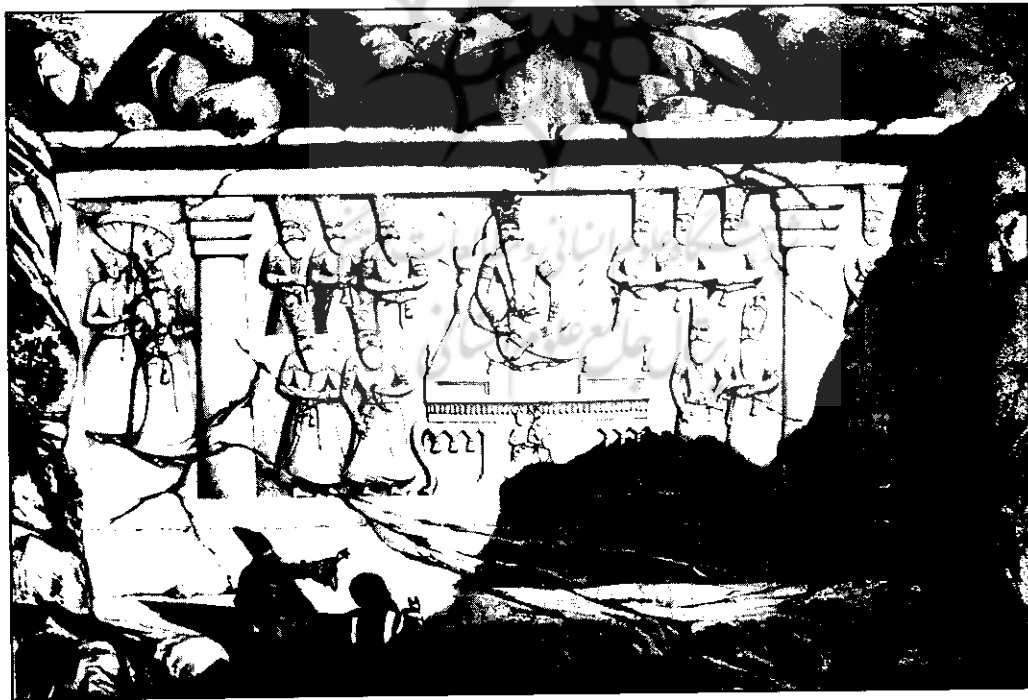
تصویر ۲۱- نقش شاه عباس در حال شکار شیر - اواخر سده سیزدهم.

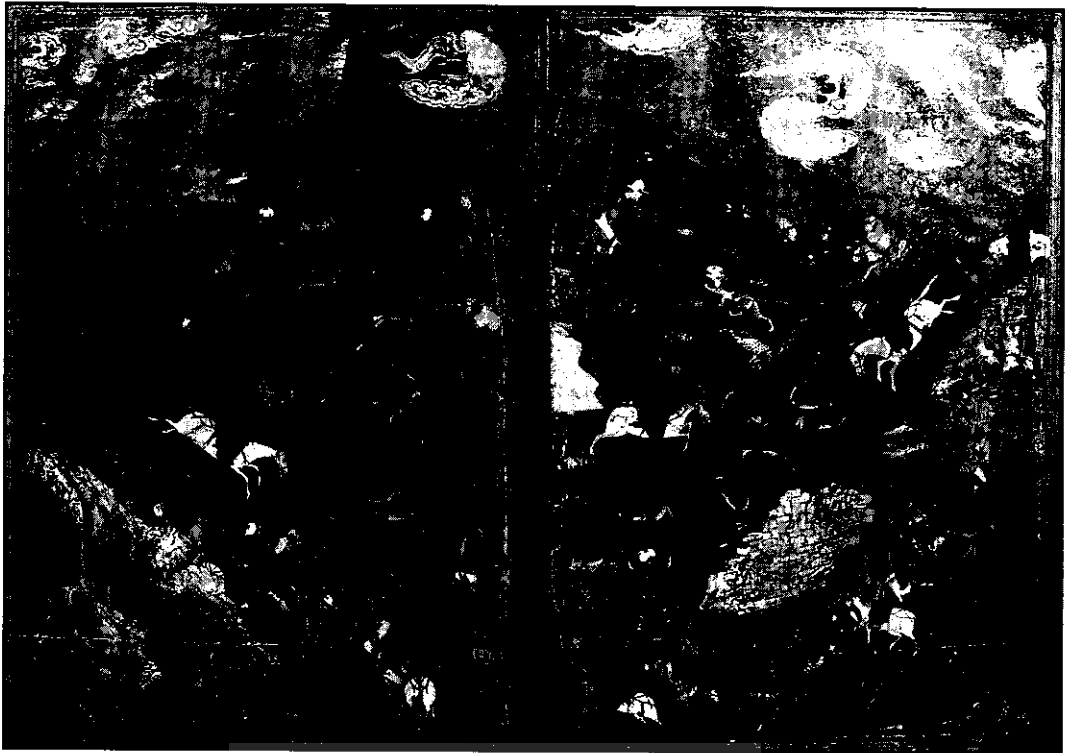
تصویر ۲۲- نقش برجسته فتحعلیشاه قاجار - کوه سرسره

تصویر ۲۳ - نقش توزیع هدایایا سال نو توسط شاه سلطان حسین - اعضاء شده توسط محمد علی پسر محمد زمان صفویان، اصفهان، ۱۱۳۴

تصویر ۲۴ - نقش برجسته فتحعلیشاه در چشمه علی ری

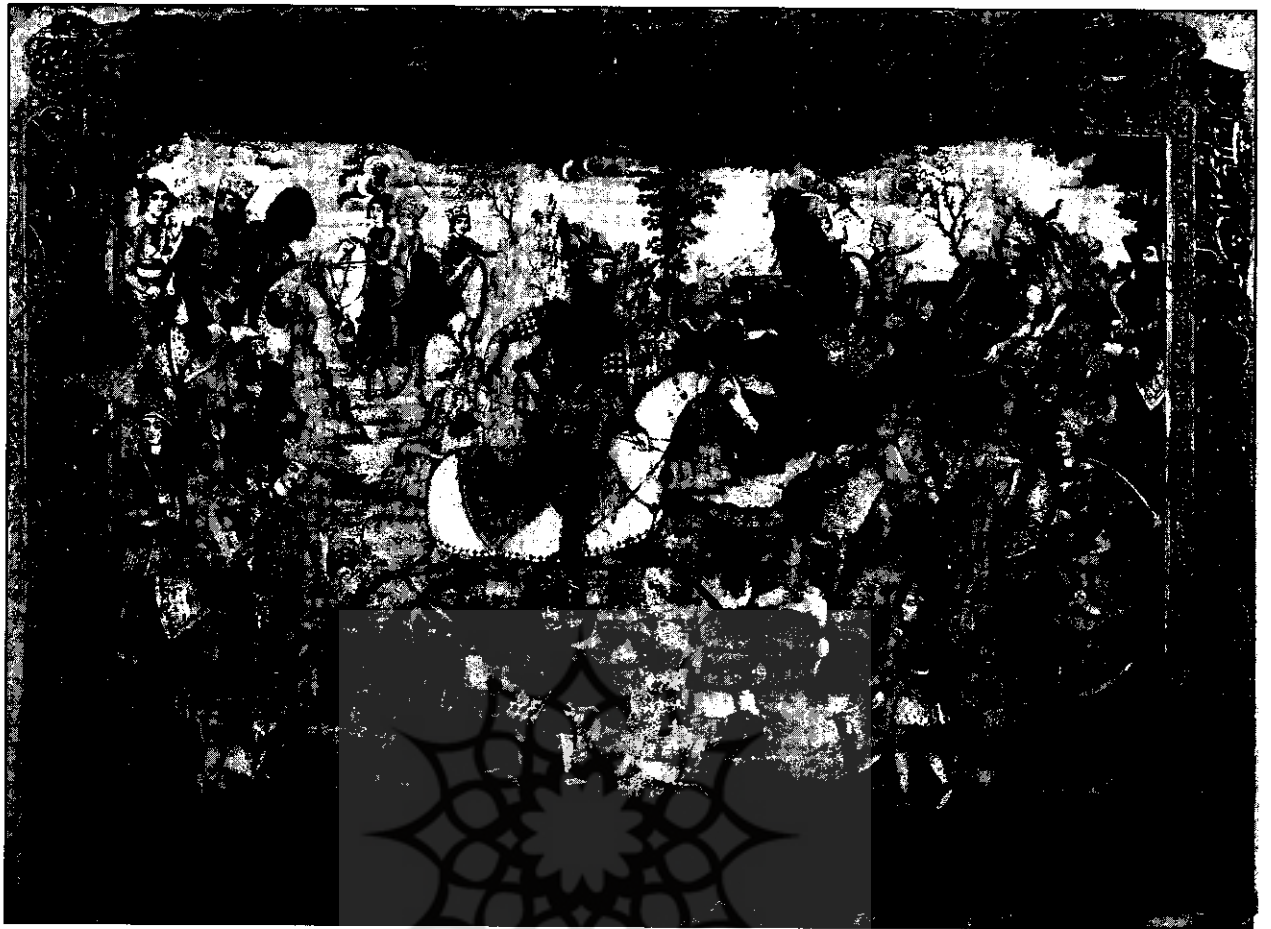
تصویر ۲۵ - صحنه شکار بزرگ اوزن حسن که در قرن دهم به نسخه خطی سلسه الذهب جامی اضافه شده است. صحنه شکارگاه منطقه‌ای کوهستانی است و سوارکاری که به نظر می‌رسد خود اوزن حسن باشد با تاب در شیب کوه به تاخت در حال تعقیب تیر انداختن به غزال‌های گریزیاست. صف سوارانی که شکارگاه را محاصره کرده‌اند در پایین صحنه دیده می‌شود. ماخذ: Sims

تصویر ۲۶ - صحنه شکار طفرنامه - قرن ۱۱ هـ ق . تبریز

تصویر ۲۷- یک صحنه شکار پر تحرک که بر روی کاغذ لاکه تصویر شده. با امضای محمد زمان قرن یازدهم زمان شاه عباس دوم، ترکیبی از چند سوار با سیان قوی هیکل در شرایطی که به نظر می‌رسد پرسبکتیو در صحنه رعایت شده است و صحنه شکارگاه نیز اروپایی به نظرمی رسد از نکات جالب توجه این صحنه سوار کاری است که از پشت ترسیم شده ولی به جهت هماهنگی با بقیه صحنه و رعایت قواعد گردن اسب دیگری مماس با گردن اسب او قرار گرفته است. ماخذ: sims

تصویر ۲۸ - در میان نقش‌های گوناگونی که به سفارش حاکمان قاجار از فتحعلیشاه بر جای مانده بسیاری صحنه شکار دیده می‌شود که با انگیزه‌ی نمایش توانمندی شاه در نبرد با حیوانات خطرناک به تصویر در آمده‌اند. این صحنه‌ها از نظر مقیاس و مواد گوناگون هستند. یکی از بهترین مثال‌های آن صحنه شکار فتحعلیشاه و پسرانش است که روی کاغذ لاک‌ی و برای پوشش رو و پشت جلد نسخه ناتمام خمسه نظامی شاه طهماسب اجرا شده است. این دو صحنه توسط هنرمند دربار قاجار سید میرزا و محمدباقر انصارامضا شده است و هر دو نقاش قواعد مشترکی را در نقاشی بکار برده‌اند. فتحعلیشاه در مرکز صحنه سوار بر اسب سفیدی است که بر اساس سنت‌های پایدار ایرانی بزرگتر از سایر نقش‌هاست. در حالیکه ریش بلند سیاه و تاج کیانی بر سر دارد. شاه در حال شکار شیری است که شیر خود با دهان باز به سگی حمله ور شده است. نیزه بلند شاه خط زنده تصویر است. ماخذ:

sims

تصویر ۲۹ - نقش فتحعلیشاه در حال شکار

پی نوشت ها:

۱. استحکامات فیروزکوه که از شرایط طبیعی منطقه نیز به خوبی بهره گرفته دو قلعه متداخل (یکی قلعه و دیگری نارین قلعه) بر بالای کوه سخت سنگی، با حصار مستحکم و برجهای چندگانه است. هنوز در سمت شمالی شهر بخشی از استحکامات قدیم بر روی ارتفاعات بر جای است، که از شرق به غرب، امتداد دارند. در غرب به تنگه‌ای که آب رودخانه ساواشی از آن داخل شهر می‌شوند منتهی می‌گردد. از طرف مقابل یعنی کوهی که در شمال غربی شهر تنگه را تشکیل می‌دهد باز آثار دیوار ظاهر می‌شود و تنگه‌ی مجرای رودخانه ساواشی در میان دو دیوار فاصله بوده است. در ادامه آن کوه طرف جنوب گردنه پستی دارد که به طرف سمتان می‌رود و بجای حصار عمل می‌نموده است. دیوار سمت شمال غرب فاقد برج است و بیشتر به سنگر شباهت دارد تا دیوار قلعه و حصار. قلعه اصلی بیضی شکل است با چهار مدخل یا دروازه، یک مدخل تنگه‌ی شمالی که مجرای رودی است که از تنگه‌ی واشی می‌آید. دیگری دره‌ای که آب چمن گورسفید داخل آن می‌شود، در شرق. سوم دروازه‌ی جنوبی که گردنه‌ی راه سمتان است و چهارم دروازه‌ی غربی که مجرای رودخانه است به سمت خوار.

۲. یاقوت خود از قلعه‌ی فیروزکوه که مشرف بر بلده و یمه بوده بازدید نموده است (معجم البدان ج/۳ ص ۹۳۰ و المشترك/ ۳۳۵) حمداله مستوفی نیز از قلعه فیروزکوه و شکارگاههای مرغوب آن نام می‌برد (نزه القلوب/ ۱۶۱) و نیز از مورخین ابن اسفندیار (تاریخ طبرستان/ ۱۱۲)، رشیدالدین فضل اله (جوامع التواریخ ذیل قایع ۶۹۰ الی ۶۹۲). در سال ۹۰۹ قلعه‌ی فیروزکوه پس از محاصره طولانی به دست شاه اسماعیل صفسوی گشوده می‌شود و کوتوال آن امیر کیای ضماندار مورد عفو و مرحمت شاه قرار می‌گیرد (عالم آرای عباسی ج/۱- ص ۲۹).

۳. این جلگه به عنوان شکارگاه سلطان سنجر شهرت داشته که به شکار آهو و گراز و غیره می‌پرداخت. شرح اقامت غازان خان در چمن فیروزکوه به قصد شکار و نخجیر و اصطیاد طیور در ذیل وقایع تابستان ۶۹۰ در جامع التواریخ رشیدی. و نیز اردو زدن لشکریان شاه اسماعیل در زمان دفع استیلای اوزبکان بر خراسان که در حبیب السیر ذیل وقایع سال ۹۱۹ ذکر آن آمده است.

۴. نقش‌های بر جای مانده از فتحعلیشاه علاوه بر صخره‌ها بر زمینه‌های گوناگون دیگری شکل گرفته است. به شکل دیوار نگاره بر روی دیوار کاخ‌های نگارستان، گلستان، سلیمانیه، سلطانیه و غیره، بر روی بوم‌های نقاشی و روی کاشی و نیز به شکل مینیاتور. ۵. برای حجاریهای ری به سفر نامه هانری رنه دالماتی ص/۳۵- ۸۳۴ برای شیراز به اقلیم فارس مصطفوی ص ۵۲ و برای پل آبگینه‌ی کازرون به همان ص ۱۰۸ تصویر ۱۷۵ رجوع شود.

۶. برای مثال در نقش برجسته‌ی چشم علی در ری قابسازی به کمک عناصر معماری انجام یافته و صحنه بر تخت نشستن شاه درون ایوانی به نمایش در آمده که ستونهای طرفین ایوان قابی برای تحت پادشاه و اطرافین او ایجاد نموده است. و در نهایت محدوده‌ی ایوان یعنی طاق، کف و دیواره‌های جانبی آن قاب نهایی تصویر را ایجاد نموده است. در نقش برجسته‌ی تنگ آبگینه محل اجرای نقش گود و طاقچه مانند است به نحوی که بر روی دیوارهای جانبی آن نیز امکان اجرای نقش وجود داشته، و باستانی‌ترینینت بالای طاقچه که یک قوس تزیینی است یک سری خطوط افقی غیر هم سطح نیز دارد.

۷. این نقشی کلیشه‌ای است که در سایر کتیبه‌ها و نقش‌های این دوره و نیز به عنوان آرم روزنامه به کار گرفته شده است.

۸. متن کتیبه تا جایی که خواندن آن میسر بوده به این شرح است: "این پادشاه عادل با ذل ابر کف دریا دل که بصورت مهرتابان و رشک ماه کنعان و به معنی جامع محاسن اخلاق و الرحمن بعد از خاتان شهید آقا محمدخان که شاه سال همایون فال تاریخ ایران است سال دویست و پنج بود و برای هر و در این زمان شورش و انقلابی پدید آمد از دو رکنت موکب جهانستان به جانب آذربایجان و خراسان ممالک ایران را مضاف به تمهید بساط عدل و داد در دفتر حال عباد و تعمیر امصار و بلاد و پیشنهاد ضمیر معدلت نهادش بهرقویه که موکب همایون را بدان گذار آمدی از خزانه سپر ترسیم چندان زر و سیم به اهالی آنجا مکرم شدی که هر مفلسی مالک یغمای بی حساب گردیدی از و نقد و غله مساوی یکصد و پنجاه هزار تومان در وجه علما و سادات همه ساله برقرار است ر یکسال از باج مملکت تخفیف مقسّر است علی سبیل الاستمرار در ایام عاشورا به مصارف تعزیه جناب سیدالشهداء علیه السلام

مبالغی خطیر از خزانه عامره بهمه بلاد ایران عنایت می‌گردد و اینبه سعادت اعلاء از مساجد و مدارس و دارالشفاء خانات و تعمیر و تذهیب روضات عرش درجات و غیره هم زیاده از آنست که به شمار آید از این نیکو بندگیهای قادر بی همتا بر او و ختم نعمت و مکرمت فرموده در اول جلوس میمنت نشان الی حال که سال بیست و سوم خلافت بی زوال است پنجاه نفر از شاهزادگان با فروشان و دویست نفر از احاد و نوادگان که شبستان خسروی را هر یک فروزان شمعی و ده کرور نقود سیم و زر و بیست کرور از اقسام جواهر و لعالی و در از عمان تا اقصای ملک خراسان و بعضی دیگر از کنار دریا باب ابواب است سیستان و بلوچستان و دریای رفیع و خورشید و باز و تاج گوهر نگار و بر سر نیزه‌های مکمل به جواهر آبدار تاج جوش گذار و خفتان و بلکه دیده گردون نظیر آنها ندیده و اسلحه حرب و پیکار و آبدار که تاکنون بهره هیچ سلطان خنجر و خود و مغفر آلات و ادوات دیگر و یکصد و پنجاه هزار لشکر برای آن خسرو یگانه آماده و دیگر تجملات سلطانی از این قیاس توان نمود، در حقیقت ملک الملوک جهان آشیانه ساریان به ملک زادگان هندوستان و بلوچستان بارگاه الماس و پول شده و روسا و شاهان و امیران که دویست هزار تومان به دربار معدلت انباز ارسال می‌نمایند و همیشه ایلچیان از سلاطین ممالک روم و روس و فرنگستان با تحف و هدایا به بارگاه آمدندی و از تفقد و اتفاقات شادمان گشتندی با این همه شوکت و جلال و اسباب و اموال و دینار و زر در نظرش نمودی نیست بلکه کل عالم را در ورای حقانیت اثرش درویش را که از لوازم مکنت است احوال چنین پادشاهی بزرگ عبت گیرند و بدانند که دنیا محل عبرت و سرای عشرت و سرور از دور دریا نماید ولی سراب است گویی خود چنین مکان است لطیفه و معانی بر حسب امر قضا ترسیم و تحریر یافت فی شهر رجب سبه ۱۲۳۳ غلام درگاه جهانیان پناه زین العابدین. ماخذ: پرونده ثبتی اثر آقای میر دانش/مرکز اسناد سازمان میراث فرهنگی کشور.

۹. در بخش میانی نام شاه با عنوان "السلطان فتحعلیشاه" در طرف راست و نزدیکترین سوار به شاه شاهزاده عباس میرزا نایب السلطنه و در کنار او شاهزاده علیتقی میرزا، پشت سر شاهزاده محمدعلی

میرزا و بالاخره شاهزادگان محمدعلی میرزا، محمدتقی میرزا، حسینقلی میرزا، خسرو میرزا، سید علی میرزا، حسنعلی میرزا و در پایین افراد پیاده سردار اسمعیل خان نواب، محمدقاسم خان و نواب ابراهیم خان

۱۰. عبدالله خان معمار از معماران مشهور عهد فتحعلی شاه و اوایل عصر ناصرالدین شاه است. عمارت چشمه در کاخ گلستان به معماری او در زمان فتحعلی شاه ساخته شد و نیز ارگ تهران را به امر امیرکبیر به سال ۱۲۶۷ تجدید عمارت کرد. (کیانی/۳۴۰) این هنرمند دو فنون در حدود پنجاه سال و اندی به پادشاهان قاجار خدمت کرده و هنرها آفریده و از فتحعلیشاه و محمد شاه لقب پر امتیاز معمار باشی و نقاش باشی دریافت داشته است. عبدالله خان در چهره سازی و شبیه پردازی دقیق و پرمایه بود و در رنگ روغن و آبرنگ و نقش تصویر بروی مینا دست پر حلاوتی داشته است. این هنرمند در خلق مجالس بزرگ رزمی و شبیه سازی صاحب قلم بوده حوصله و وسواس به خصوص در ارائه رموز و دقایق ناشناخته موضوع که با نظر باریک بینی و احساس زیبایی شناسی توأم بوده بخرج داده است. و نیز در طراحی و آرایش داخلی و خارجی قصرهای سلطنتی و سایر عمارات پر جلال نیز مقامی درخور نخستین و شاید بی رقیب داشته و بانی اغلب حرفه‌ها صنایع به شمار می‌آمده است. (کریم زاده/۱۱-۳۰۱) از کارهای مشهور او:

۱. تابلوی رنگ و روغنی بزرگ و طویل صف سلام فتحعلیشاه در کاخ نگارستان
۲. تابلوی مشهور عباس میرزا
۳. تابلوی شاهزاده خانم قاجار
۴. دیوار نگاره‌های کاخ سلیمانیه
۵. نقاشی روی شمشیر جهان گشای نادری را می‌توان نام برد. که غالباً امضای "زد رقم بنده شد عبدالله" را دارد.
۱۱. همینطور حمایت‌های دربار از هنرمندان اروپایی نظیر به کارگماری نقاشان هلندی برای نقاشی دیوارهای قصر چهل ستون، به فرمان شاه عباس دوم که کار نقاشان غربی را دوست داشته. (نقاشی ایران/۱۴۹)

کتاب شناسی

۱. ابن اسفندیار، تاریخ طبرستان، به تصحیح عباس اقبال، تهران ۱۳۲۰
۲. اسکندر بیگ ترکمان، عالم آرای عباسی، تهران، امیر کبیر ۱۳۳۵
۳. اعتمادالسلطنه، محمدحسن خان، روضه الصغای ناصری، قم، حکمت ۱۳۳۹
۴. بازیل گری، نگاهی به نگارگری در ایران، ترجمه، فیروز شیروانلو، توس، تهران، چاپ دوم ۱۳۵۵
۵. _____، نقاشی ایران، ترجمه عربعلی شروه، عصر جدید، تهران ۱۳۶۹
۶. حکیم، محمدتقی خان، گنج دانش، جغرافیای تاریخی شهرهای ایران، تهران زرین، ۱۳۶۶
۷. خواندمیر، غیاث الدین، حبیب السیر، چاپ ۷۳-۱۲۷۱
۸. رنه دالماتی هانری، سفرنامه از خراسان تا بختیاری، فره وش، مترجم همایون، تهران ۱۳۳۵
۹. کریم زاده تبریزی، محمدعلی، احوال و آثار نقاشان قدیم ایران، تهران، مستوفی ۱۳۷۶
۱۰. کنبای شیلا، نگارگری ایرانی، دکتر مهناز شایسته فر، تهران، موسسه مطالعات اسلامی ۱۳۸۰
۱۱. کیانی، محمدیوسف، معماری ایران دوره اسلامی، ج ۱، جهاد دانشگاهی، تهران ۱۳۶۶
۱۲. گاسپار دورویل، سفر نامه، ترجمه جواد محی، گوتمبرگ، تهران، چاپ دوم ۱۳۴۸
۱۳. مستوفی، حمداله، نزه القلوب، به تصحیح گای لسترنج، دنیای کتاب، تهران ۱۳۶۲
۱۴. هدایت، رضاقلی خان، روضه الصغای ناصری، قم، حکمت ۱۳۳۹
۱۵. یاقوت حموی، برگزیده‌ی مشترک، ترجمه‌ی محمد پروین گنابادی، ابن سینا، تهران ۱۳۴۴
۱۶. همدانی، رشیدالدین فصل اله، جامع التواریخ، به تصحیح محمد روشن، البرز، تهران ۱۳۷۴
16. Falk.S.J. Persian oil paintings of the 18&19, a centuries London 1972
17. SIMS, ELEANOR, Peerless Images, Painting and its Sources ,Yale university, London 2002